

УДК 391.8(477.54)(=161.2) «18/19–19/20»(069.5)

ЗАЙКА Наталія,
старший науковий співробітник,
Національний історико-етнографічний
заповідник «Переяслав»
(м. Переяслав, Україна)

muzvist@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6714-250X>

ДОМОТКАНІ РУШНИКИ ПЕРЕЯСЛАВЩИНИ КІНЦЯ ХІХ – СЕРЕДИНИ ХХ ст. В ЕКСПОЗИЦІЯХ ХАТ МУЗЕЮ НАРОДНОЇ АРХІТЕКТУРИ ТА ПОБУТУ СЕРЕДНЬОЇ НАДДНІПРЯНИЩИНИ

Метою статті є висвітлення діяльності співробітників Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав» щодо відтворення інтер'єру української хати другої половини ХІХ – середини ХХ ст. і презентації в ньому різних типів рушників, зокрема домотканих. Предмети представлені в Музеї народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини (Переяслав) у хатах селянина-середняка, бідняка, олійника, ткача та бондаря. Розкрито особливості внутрішнього простору українського селянського житла й підкреслено, що переяславські домоткані рушники посідали важливе місце в інтер'єрі, насамперед виконуючи функцію оберегів.

Зазначено, що домоткані рушники мали не лише побутове й естетичне призначення, а й виконували етноохоронну функцію. У народній обрядовості вони були невіддільною частиною сакральних дій – від народження дитини та весілля до проводів померлого. Вказано, що орнаментика рушників Переяславищини характеризується чіткою тричленною композицією, що включає нижню лиштву, основний орнаментальний мотив і верхню лиштву.

Аналіз орнаментальних мотивів і окремих елементів засвідчує їх глибоке історичне коріння, пов'язане з природними явищами та давніми уявленнями про світобудову. Розгляд домотканних рушників в експозиціях хат дав можливість відзначити їхню насиченість, складність та гармонійну побудову композицій, що свідчить про високу майстерність місцевих ткачів Переяславищини ХІХ–ХХ ст. Особливо виокремлюються рушники з геометричними та рослинно-геометричними орнаментами.

Установлено, що більшість селян користувалася саме домотканими рушниками, виготовленими на ткацькому верстаті. Здебільшого такі вироби мали двоколірне оформлення з домінуванням червоного та були прикрашені рослинними орнаментальними мотивами.

Ключові слова: домотканий рушник, колекція, інтер'єр, експозиція, хата, музей.

HOMEWRAP TOWELS OF PEREYASLAV REGION OF THE LATE 19TH – MID 20TH CENTURIES IN THE HUT EXHIBITIONS OF THE MUSEUM OF FOLK ARCHITECTURE AND LIFESTYLE OF THE MIDDLE DNIPRIAN REGION

The purpose of the article is to highlight the activities of the employees of the National Historical and Ethnographic Reserve «Pereyaslav» in recreating the interior of a Ukrainian hut of the second half of the 19th – mid-20th centuries and presenting various types of towels, in particular homespun ones. The exhibits are located in the Museum of Folk Architecture and Life of the Middle Dnieper Region (Pereyaslav) in the huts of a middle-class peasant, a poor man, an oilman, a weaver, and a cooper. The features of the interior space of Ukrainian peasant housing are revealed and it is emphasized that Pereyaslav homespun towels occupied an important place in the interior, primarily performing the function of amulets.

It is noted that homespun towels had not only a domestic and aesthetic purpose, but also performed an ethno-protective function. In folk rituals, they were an inseparable part of sacred actions – from the birth of a child and a wedding to the funeral of the deceased. It is indicated that the ornamentation of towels of the Pereyaslav region is characterized by a clear three-part composition, which includes a lower platband, a main ornamental motif and an upper platband.

Analysis of ornamental motifs and individual elements testifies to their deep historical roots, connected with natural phenomena and ancient ideas about the structure of the universe. Examining homespun towels in the expositions of huts, their richness, complexity and harmonious construction of compositions were noted, which testifies to the high skill of local weavers of the Pereyaslav region of the 19th–20th centuries. Towels with geometric and floral-geometric ornaments are especially distinguished.

It was established that the majority of peasants used homespun towels made on a loom. Most of these products had a two-tone design with a predominance of red and were decorated with floral ornamental motifs.

Keywords: homespun towel, collection, interior, exposition, hut, museum.

Постановка проблеми. Рушник – це душа й духовний оберіг українського народу, символ рідної землі, батьківського дому та материнського тепла. Він супроводжував людину від народження і до останнього шляху: на рушник приймали немовля, дівчата готували рушники до посагу та весільних обрядів, під час будівництва хати на них підіймали сволоки. Хлібом-сіллю на рушнику вітали шанованих гостей, ним застеляли святковий стіл, а в дорогу мати дарувала синові рушник як благословення на щастя й захист. На спеціально вишитих рушниках опускали домовину. Рушником також прикрашали оселю: оздоблювали одвірки, розвішували над вікнами, обрамляли покуття й картини, вішали вздовж стін на кілочки.

Переяславський музей народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини – перший в Україні музей просто неба. Його створення розпочалося 1964 р. на околиці міста, в урочищі Гора. На площі 24,2 га представлено понад 300 об'єктів, серед яких 122 пам'ятки народної архітектури XVII – початку XX ст., а також 20 дворів із житловими хатами та господарськими спорудами. Двори відтворено з характерним для місцевості вільним розташуванням будівель. Кожен із них укомплектований типовими для Середньої Наддніпрянщини спорудами, що належать до певної соціальної групи. Завдяки цьому у виразних архітектурних образах та автентичному інтер'єрному оформленні постають картини життя і побуту населення Середнього Придніпров'я другої половини XIX ст.

Хати, перевезені й відновлені на території музею, є своєрідною духовною реконструкцією української оселі – універсального символу буття нашого народу. У хаті починалося людське життя, у ній же воно й завершувалося... [5, с. 243].

Аналіз наукових публікацій. Тему рушника як елемента оздоблення оселі, процес формування відповідної колекції, її дослідження й окремі аспекти

історіографії висвітлено у працях Г. Козій, Л. Годліної, Н. Заїки, Н. Павлик, С. Зубер та ін. Варто відзначити, що історіографічні питання, пов'язані з фондовою колекцією Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав» (далі – НІЕЗ «Переяслав»), докладно розглядаються у дослідженнях Н. Заїки [3, с. 48–54], В. Ткаченка [6, с. 166–177].

Не оминули уваги науковців і домоткані рушники, які є предметом аналізу у цій статті. Ще в 1990-х роках їх вивчала Г. Козій [4, с. 125–127], зосереджуючи увагу на виробах Переяславщини другої половини ХІХ – початку ХХ ст. Згодом Н. Заїка продовжила дослідження переяславських тканих рушників 60–90-х рр. ХХ ст. [2, с. 104–111].

Метою статті є висвітлення діяльності співробітників НІЕЗ «Переяслав» щодо відтворення інтер'єру української хати другої половини ХІХ – початку ХХ ст. і представлення в ньому різних типів рушників, зокрема домотканих.

Виклад основного матеріалу. Для українця рідна хата – це справжня святиня. Вона є не лише житлом, а й історичним образом, у якому відбилися народні традиції, символи, життєві правила, звичаї та обряди. В організації внутрішнього простору й оформленні інтер'єру важливу роль відігравали декоративні тканини, зокрема домоткані рушники. Ці вироби були й залишаються одним із джерел етнічної самобутності української традиційної культури. Домоткані рушники мали не лише побутове й естетичне призначення, а й виконували етноохоронну функцію. У народній обрядовості вони невід'ємно пов'язані з сакральними діями – від народження дитини та весілля до проводів померлого в останню дорогу. Різноманітні їхні назви засвідчують широту застосування в побуті й обрядах. Рушник вважався оберегом, що захищав від лихого, приносив радість, добро, любов і саме життя.

У народному житлі рушники розвішуються на визначених місцях: над іконами, між вікнами, над вікнами, над портретами, картинами, дзеркалом.

Л. Годліна характеризує рушник як унікальне явище народної художньої культури : «Український рушник – це жива скарбниця духу, яка крім закладеної системи знань, культурної інформації несе в собі величезний біоенергетичний потенціал». Дослідниця зазначає, що «в матеріальній сфері рушник ніс таке ж навантаження, як обрядове дійство, пісня, молитва – в духовній» [1, с. 168].

Водночас у житлі чітко простежується три яруси: для нижнього поєднання з матір'ю-землею, нижнім світом творення; для верхнього – з небом, високою сферою світотворення; середнього – людське середовище, яке зазнає змін, освоюючи обидва сусідні [5, с. 243]. У композиційних вирішеннях рушників зримо відбилися погляди наших предків на світовий простір, його тримірність. Рушник ніби ділиться на три частини: низ – центр – верх, тобто: земля – простір, в якому ми живемо – небо (космос) [1, с. 168]. Відповідно орнаментика рушників Переяславщини вирізняється чіткою тричленною композицією, яка складається з нижньої лиштви, основного узору та верхньої лиштви. У такій побудові відображено традиційне уявлення про тричленність світу: нижня лиштва символізує зв'язок із землею та нижнім світом, верхня – з небом і космосом, а центральний узор уособлює життєвий простір людини.

Нижня лиштва відділяється від основного орнаменту широкою смугою або кількома смугами різної ширини. Її мотиви мають багату символіку. Найпоширенішими елементами є «ромб» та композиції з великих і малих «ромбів», їх половинок, «вітрячків», «рож», «дамочок», «кривулюк», «бовтиків». Часто трапляються стрічкові орнаменти з трикутників, прямокутників, видовжених трикутників, розташованих у шаховому порядку, а також мотиви «парканчиків». Такі елементи несуть у собі образний код давніх епох, зокрема перегукуються з орнаментами трипільської культури.

У верхній лишті також простежуються композиції з «ромбів», «вітрячків», «шолудивої рожі», хрестів та «вербички». На відміну від нижньої

частини, ці мотиви виконані дрібніше, розміщені рідше, що створює візуальне відчуття легкості.

Типологія рушників за композицією основного узору

За характером побудови центральної частини переяславські домоткані рушники поділяються на два типи: 1. рапортні; 2. з суцільною композицією.

Рапортні рушники. Рапортні узори формуються з горизонтальних або вертикальних смуг. Для них характерні геометричні й рослинні мотиви. Такі рушники представлені в інтер'єрі хати промисловця із с. Лецьки (покуть), у хаті ткача із с. Козлів (на жердці) та в оселі олійника (на покуті). Ця група рушників вирізняється різноманітністю орнаментальних рішень, виразною ритмікою смуг-узорів. Загальна кількість смуг разом із нижньою та верхньою лиштвами сягає 6–8, що надає переяславським рушникам особливої декоративної повноти та виразності краю.

Рушники з суцільною композицією. Рушники з цільною побудовою орнаменту поділяються на два основні типи:

I тип. Узори «явори», «дуби», «сосонки», «кущики», що відтворюють образи «дерева життя» та «берегині». Такий орнамент зафіксований, зокрема, у хаті ткача (кілковий тип) із с. Циблі.

II тип. Композиції з ромбів, квадратів і багатокутників, у яких розміщені один або два мотиви: «рожі», «вітрячки», «шишечки», «морока», «ромби». Цей тип рушників представлений, наприклад, у хаті бондаря на покуті із с. В'юнище.

Символіка та значення

Аналіз орнаментальних мотивів і окремих елементів засвідчує, що їх коріння сягає глибокої давнини та відображає природні явища й уявлення наших предків про світобудову. Переяславські домоткані рушники посідали важливе місце в інтер'єрі української хати, виконуючи передусім роль

рушників-оберегів. Своєрідності й особливого характеру інтер'єру української хати надавали декоративні мотиви рушників. У святкові дні стіни оселі розквітали яскравими рушниками і в народі казали: «У хаті – як у віночку». Краса рушника залежала від майстерності та старанності ткалі, а сам він був своєрідною «візитною карткою» не лише дому, а й усього села. За рушниками можна було визначити, які люди мешкають у хаті та який нині день – будень чи свято [1, с. 175].

Буденні, постові рушники були значно скромнішими, виконаними у стриманих, притемнених кольорах. У будні та під час посту оселю прикрашали лише один-два рушники, зазвичай на іконах.

На прикладі хати селянина-середняка розглянемо інтер'єр житла другої половини ХІХ ст., характерний для Середньої Наддніпрянщини (експозиція Музею просто неба). Двір селянина-середняка – одна з перлин Музею народної архітектури та побуту. Він є типовим для етнографічної зони Полтавщини, зокрема для Переяславщини. Центральне місце в обійсті займала хата – родинне вогнище. Будівля, перевезена із села Циблі у 1965 р., є класичним прикладом трикамерного житла Середньої Наддніпрянщини другої половини ХІХ ст.

Будинок складається з житлової хати, сіней і прихатньої комори. Хата зведена в зруб – конструкцію, яка вважалася економічним ідеалом українського селянського житла. Сіни та комора могли будуватися «в шули». Стіни хати обмазували й білили, тоді як сіни й комора зберігали відкритий зруб. Над вікнами наносили хвилясті червоні й чорні лінії з крапками; у поєднанні з білими стінами, жовтою призьбою та солом'яною покрівлею, яка з часом сивіла або вкривалася мохом, що створювало характерну для української оселі мальовничу декоративність. Зруб встановлювали просто на землю, а фасад орієнтували на південь.

Упродовж століть українці вибудували цілісний і символічно насичений внутрішній світ житла, що гармонійно поєднувався з його конструктивними особливостями та плануванням. Піч, стіл, сволок та інші предмети побуту мали не лише практичне, а й духовне значення. Так, рушник прив'язували до підвалин – першого вінця хати. На рушниках будівничі підіймали сволок на будівлю, а згодом ці рушники дарували майстрам.

У нову хату першими, після ікон, вносили стіл і накривали його рушником. Побутувало повір'я: «Якщо стіл, занесений до хати, вперше буде покритий не рушником, а настільником, то дівчина з родини стане покриткою» [1, с. 178]. На думку Л. Годліної, у цьому звичаї рушник відігравав роль своєрідної жертви домашнім богам.

Інтер'єр хати витриманий у традиційних для Переяславщини формах. Праворуч від входу розташована піч, поставлена на стовпцях, щоб захистити її від можливого руйнування під час повені. Між піччю та причілковою стіною знаходиться піл для спання. Над полом влаштована полиця для чистої білизни та жердка для буденного одягу. Тут же підвішена колиска; на полу в кутку складені подушки, поруч стоять невеликий столик («татарський»), рубель і качалка. Попід стінами тягнуться широкі й масивні лави. На покуті під іконами стоїть стіл, застелений узорчастою скатертиною. Його вважали святим місцем: на ньому зберігали хліб і сіль, а сторонні речі класти заборонялося. Особливо великим гріхом уважали покласти на стіл шапку. На Переяславщині існував також звичай не залишати на ніч на столі ножа.

Над вікнами, у різьблених божницях, розміщені ікони XIX ст., написані на дереві. Довгі, широкі домоткані рушники уквітчували ряд ікон (інв. № Т-8123) [7]. Коротші розвішані на стінах, на спеціальних «кілках». І назву вони отримали – «кілкові» (інв. № Т-3445) [7]. Останній рушник був переданий на

постійне зберігання згідно з актом № 1181 із села Віненці Переяслав-Хмельницького району Київської області Богданенко Параскою Михайлівною.

Опис експоната: домотканий рушник «дволичко», виконаний із лляної пряжі. Узор витканий рожевими бавовняними нитками. Центральним мотивом є «дерево життя», довкола якого розміщена розкидка з геометризованих фігур. У нижній частині рушника – три смуги «жучків», у верхній – одна смуга, над нею п'ять груп по три «дамочки». Уздовж основного узору проходить бокова лиштва, утворена двома смугами «дамочок». По полю рушника розташовані подвійні смужки. Витканий бабою Богданенко Параски Михайлівни, с. Віненці. Початок ХХ ст. [7]. Ними обвішували портрети й картини. Один із найкращих рушників за традицією вішали на портрет Тараса Шевченка, який був майже у кожній селянській хаті.

Покуть у хаті виконувала функцію домашнього вівтаря. Як зазначає Л. Годліна, у давніх слов'ян «убрус» – прообраз рушника – займав почесне місце на покуті, іноді зображуючи поганських богів [1, с. 178]. На божницях розташовувалися ікони Ісуса Христа та Матері Божої, оформлені рушниками, які слугували батьківським благословенням під час одруження. Зокрема, у садибі заможного селянина-промисловця, у хаті другої половини ХІХ ст. із с. Єрківці Переяславського повіту Полтавської губернії над такими іконами висить домотканий рушник (інв. № Т-6175, с. Лецьки, Переяславщина, поч. ХХ ст.). Виріб домотканий, червоний, має поперечні смуги. Нижня лиштва: «бовтики» зі «ступневими ромбиками» і «споювані стовпчики з переділками». Основний узор: «морока», «деревця з рожинками», «млиники», «свічники». Верхня лиштва: «рожинки». Для рушника характерна висока складність композиції, багатошарові мотиви. Ткала Сушко Оксана на посаг. Його особливості: вишуканий орнамент із деталізованими мотивами; багатий

декоративний ефект; рушник слугував ознакою заможності та високого соціального статусу.

Від покуті на причілковій стіні на дерев'яній божниці ставили ікони Святого Миколая, Святої Параскеви, Неопалиму Купину, Святої Варвари, Святого Георгія та Святого Пантелеймона. Біля образів під стелею підвішували лампадку, що створювало святкову атмосферу в хаті.

Зазвичай за столом на покуті сідав дід або батько, сюди також саджали гостей та молодих під час весільних обрядів. У деяких регіонах на покуті ставили діжу, накриту рушником. На Різдво святковий стіл спершу накривали скатертиною або найдорожчим килимом, а перед тим, як покласти на нього паляницю та 12 пісних страв, обов'язково простеляли рушник (інв. № Т-9529) [7].

Розглядаючи домоткані рушники в експозиціях хат, слід відзначити їхню насиченість і складність, а також чітку побудову композицій, що свідчить про високу майстерність місцевих ткачів Переяславщини XIX–XX ст. За характером орнаментальних мотивів особливо вирізняються рушники з геометричним та рослинно-геометричним орнаментом. «Як дивна перлина в мистецтві регіону сяють рушники Переяславщини». «Це унікальне явище в історії українського рушника, якому справді не має аналогів. Найширші, найдовші (деякі до 6 м) із заповненим орнаментами близько на дві третини полем (а то й більше), вони були й найнеординарніші. Це якраз той випадок, коли майже кожне село мало свій стиль рушника» [1, с. 174-175].

Доволі презентативною є експозиція хати ткача. Колекція домотканих рушників, представлених у ній, демонструє розвиток локальних ткацьких традицій Переяславщини кінця XIX – початку XX ст., відображає різноманіття технік, композиційних побудов і символіки орнаменту. Ткацькі вироби засвідчують поєднання давніх орнаментальних форм із новими елементами, що

поширилися через обмін досвідом між селами та розвиток ярмаркової торгівлі. Так, рушник тканий «під репс», дволичко, узор «морока» (інв. № Т-866, с. Дем'янці, 1910 р.) представляє типове для початку ХХ ст. поєднання репсової техніки та дволичного ткацтва, що забезпечує чіткість рисунка і фактурність орнаменту. Основний мотив – «морока», розташована у чотирьох горизонтальних рядах, що надає орнаменталі стрічкової ритмічності. Ряди між собою розділені «вербичкою», у якій виділено дві широкі та чотири вузькі смуги – характерний для локальної традиції спосіб підсилення композиційної виразності. Верхня частина рушника підкреслена ще двома смужками «вербички», що візуально відділяє поле рушника від лиштви. Поле «переписане» подвійними вузькими смужками, які створюють декоративний каркас та врівноважують насичений геометричний орнамент. Червона заполоч – найпоширеніший для Переяславщини колір, пов'язаний з обереговою традицією. Художні особливості: лаконічність мотивів; домінування геометрії; стрічкова побудова орнаменту; стримана символіка.

Наступний рушник тканий, дволичко; основа конопляна, піткання – фарбований вал (червоний і голубий) (інв. № Т-882) придбаний у с. Козлів; наприкінці ХІХ ст. зберігався у родині Бондар із с. Гайшин. Виріб демонструє багатий орнаментальний ряд, де поєднані традиційні символи: «вітряки», «вербичка», «хрести», «човники», «кривулька зі споюваними хрестами», «дамки».

Наявність різних мотивів, зокрема «човників» і «дамок», свідчить про старовинну техніко-орнаментальну традицію, поширену на Переяславщині ще у ХІХ ст. Голубі «засновки» з країв рушника підкреслюють вертикаль композиції та слугують своєрідними берегами-«берегами», які часто характерні саме для старих рушників.

Колористика (червоний та голубий вал) робить цей рушник нестандартним для краю, де переважають однотонні червоні заполочі. Це може свідчити про запозичення мотивів з інших сіл Лівобережжя або Полтавщини, де двоколірні рушники зустрічалися частіше. Функціональне призначення – вивішування на кілку, що підкреслює його декоративний статус у хаті. Художні особливості: насичена багатосмугова композиція; поєднання старовинних символів; великий набір мотивів; контрастна двоколірність.

Інший рушник домотканий, одноличко; складний символічний орнамент (інв. № Т-5828) із с. Віненці, поч. ХХ ст. Це один із найбільш символічно насичених рушників колекції. Техніка одноличного ткацтва робить орнамент менш рельєфним, проте дозволяє майстрині зосередитися на дрібних деталях. Основні мотиви: нижня лиштва – смуга стовпчиків, обрамлена клинчиками *та* крильцями; центральний мотив – «дубки», локальна назва композиції «дерево життя»; в основі дерева – «вітрячок» *та* ромб із рожинкою – символи родючості; від центрального ромба відходить «рожаний вивід», що уособлює розвиток роду; по боках – по два «деревця», які розкривають ідею сімейного розростання; завершення композиції – «пилочка» *та* верхня лиштва з кривулькою. Цей рушник має чітку оберегову символіку, властиву весільним *та* даровим рушникам. Майстриня Потупа Наталія Антонівна ткала його «для себе», що підтверджує значущість мотиву як родового оберега. Художні особливості: домінування міфологічного сюжету; поєднання геометрії й рослинності; багатий символічний зміст; дрібнодетальний орнамент.

Ще один оригінальний рушник домотканий, дволичко; червоний орнамент із с. Велика Каратুলь (інв. № Т-6776). Характеризується монументальністю *та* чіткою структурою орнаменту. Основні елементи: широка подвійна лиштва знизу, обведена ступінчастими трикутниками – одним із найдавніших солярних символів; три широкі смуги «вітрячків»; три смуги

«стовпчиків» з «бовтиками»; між смугами – широкі потрійні смуги; верхня лиштва – смуга «стовпчиків» з переділками у поєднанні з широкими подвійною та потрійною смугами; поле рушника – «переписане» подвійними вузькими смужками. Композиція побудована на рівновазі горизонтальних ритмів. Контраст між масивними «вітрячками» та вертикальними стовпчиками створює ефект руху. Червоний колір, традиційний для оберегів, посилює виразність орнаменталії. Цей рушник, переданий М. Г. Манойленко, є яскравим прикладом переяславського геометричного стилю початку ХХ ст. Художні особливості: масивність геометричних форм; ритмічність; акцентована лиштва; класичний обереговий колорит [7].

Давні домоткані рушники Переяславщини експонуються також в хатах бідняка, олійника та бондаря.

Так, у хаті бідняка представлено два рушники. Зокрема рушник тканий «під репс» (інв. № Т-803) виконаний технікою дволичко, узор типу «морока», витканий червоною заплоччю. Нижня лиштва: хрести з прямокутниками, розділені «кубиками»; дві широкі смуги з вузькими. Основне поле узору: чотири ряди «мороки», розділені чотирма широкими та вузькими смугами; між смугами – «колосочки». Верхня лиштва: три широкі смуги з двома вузькими; смуга «споюваних дамочок по п'ять»; широка смуга з двома вузькими. Поле: обрамлене подвійними вузькими смугами. Походження: кін. ХІХ ст. Майстриня: мати Пагасій Агафії Семенівни. Інший рушник домотканий, одноличковий (інв. № Т-6559) створений технікою одноличкове ткацтво, узор виконано червоними нитками. Композиція узору: два ряди квітів, що тягнуться вгору та чергуються у суворому геометричному порядку («рожаті виводи»). Квітковий мотив: чотирипелюсткові квіти двох типів; між рядами – ще один ряд квітів (вісім елементів) та ромби, також спрямовані вгору. Крайній орнамент: з обох боків узору – «двостулковий парканчик». Нижня лиштва:

«качечки» (6), розміщені між широкими червоними смугами; від них вниз спрямовані парні листочки – «вітрячки». Структура полотна: рушник поділений вузькими червоними смугами, розміщеними попарно. Призначення: святковий. Походження: витканий 1930 р. Майстриня: Кочубей Галина Миколаївна, жителька с. Виповзки Переяслав-Хмельницького району. Історія надходження: проданий до музею її родичкою – Кочубей Ольгою Петрівною [7].

Особливостями цих рушників є те, що: вони простіші, менше декоративних деталей; орнамент підкреслює функціональність і доступність матеріалів; святкові рушники більш декоративні. Обидва рушники демонструють характерні для Переяславщини традиції ткацтва, але відрізняються технікою виконання, композиційною побудовою та художніми підходами. Вироби мають декоративно-обрядовий характер, але рушник Т-6559 чітко зазначений як святковий, що відображається в багатому поєднанні мотивів і контрастності. Також висока майстерність ткачів проявляється у складній побудові композицій, точності повторення мотивів та гармонійному поєднанні геометричних і квіткових елементів.

Дещо відрізняються від попередніх рушників вироби, що експонуються у хаті олійника. Обидва виконані технікою одноличкове ткацтво. Зокрема, – рушник домотканий (інв. № Т-1874), орнамент якого витканий червоними нитками. Має лиштви (верхня і нижня): дві пелюстки «вітряків», з'єднані кривулькою з ромбами, поділеними мотивом «дамочка». Основний орнамент: три смуги «шишечок» з «орлами» та хрестами, що чергуються з трьома рядами стилізованих піввітряків; ряди піввітряків також розділені «дамочками». Бокові лиштви: ряди «шишечок» обведені вертикальною лиштвою з «дамочок». Композиційні поділи: смуги узору розділені потрійними червоними смугами. Поле: обмежене подвійними вузькими червоними смугами. Датування: кінець ХІХ ст. Походження: с. Шевченкове, Переяславщина. Джерело надходження:

передано на постійне зберігання згідно з актом №596; придбано за 8 крб. від Очкур Ганни Йосипівни. Ще один експонат хати – рушник одноличковий (інв. № Т-5872), під час його виготовлення використані червоні й чорні нитки. Основний орнамент: чергування смуг «калинки» та «трисвічників», розділених широкими червоними смугами. Верхня частина: одна широка потрійна червона смуга та дві широкі подвійні. Нижня лиштва: мотив «бовтики». Конструкція: рушник підрублений. Датування: початок ХХ ст. Майстриня: Чорненька Євдокія Костянтинівна, с. Шевченкове, Переяславщина [7].

Загалом стилістичні особливості та призначення цих двох рушників відповідають типовим для кінця ХІХ ст. предметам із домінантними геометричними символами, що мають давнє магічне значення. Водночас рушник Т-5872 демонструє перехід до більш декоративно-естетичної стилістики початку ХХ ст., коли рослинні та комбіновані мотиви частіше входять у вжиток.

Ще один доволі цікавий та оригінальний за своєю композиційною побудовою рушник (інв. № Т-1899) демонструється в хаті бондаря. Його виткано в одноличковій техніці, традиційній для Переяславського регіону. Домінування червоного кольору відображає оберегову функцію рушника та продовжує давню символіку кінця ХІХ – початку ХХ ст., коли червоний був основним у декоративно-обрядових тканинах. Нижня лиштва: кривулька, складена зі ступінчастих ромбиків. Основне поле узору: 20 горизонтальних рядів, орнамент яких побудований переважно на геометричних елементах: ступінчастих ромбах, хрестах, пилочках. У кожному ряду – по 7,5 стилізованих квіток; вони утворені зі ступінчастих ромбиків, хреста та чотирьох листочків. Стилізована квітка, яка складена з геометричних деталей, поєднує рослинний мотив із традиційною геометризациєю українського ткацтва. Верхня частина: широка смуга з білою переривчастою лінією; ступінчасті напівромбики; одна

широка та одна вузька смуга-пилочка. Також цілісність узору забезпечує повторюваність рядів квіток, що створює ритмічність і візуальну впорядкованість композиції. Поле: обрамлене подвійними червоними смугами, що виконують функцію композиційної рамки, чітко окреслюючи орнаментальну площину. Наявність 20 одноманітних рядів свідчить про високий ступінь майстерності Буряк Галини Фетіївни й уважність до ритму та симетрії. Водночас верхня частина рушника з переривчастою білою лінією й пилочкою створює візуальний акцент і завершеність композиції та майстерне використання ступінчастих мотивів, поширених у кінці XIX ст. [7].

Висновки. Отже, рушники посідали важливе місце в інтер'єрі української хати, особливо у селянському житлі. Ними оздоблювали вікна, ікони й інші елементи внутрішнього простору. Важливо зазначити, що рушники відігравали значну роль і в сімейній обрядовості. Переважна частина селян користувалася домотканими рушниками, виготовленими на ткацькому верстаті. Здебільшого вони мали двоколірне оформлення з домінуванням червоного та рослинними орнаментальними мотивами.

Домоткані рушники з колекції НІЕЗ «Переяслав», що експонуються в Музеї народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини, можна класифікувати за кількома ознаками: технікою виконання – «одноличко» чи «дволичко»; колірною гамою; характером орнаменту: геометричні, рослинні, святкові мотиви. Крім того, рушники співвідносилися і з соціальним статусом господаря: заможний селянин-промисловець, ткач, бідняк, бондар, олійник тощо.

Список використаних джерел та літератури

1. Годліна Л. Письмена на полотні. *Українська народна естетика*. Київ: ДАЛПУ, 1996. С. 168–178.

2. Заїка Н. Переяславські ткані рушники 60–90 рр. XX ст. у фондовій збірці НІЕЗ «Переяслав»: традиційні риси та особливості. *Часопис української історії*. Київ, 2021. Вип. 44. С. 104–111. doi:10.17721/2522-4611.2021.4410.

3. Заїка Н. Дослідження колекції рушників НІЕЗ «Переяслав» (історіографічний аспект). *Український селянин*. 2021. Вип. 26. С. 48–54. doi: 10.31651/2413-8142-2021-26-Zaika.

4. Козій Г. Домоткані рушники Переяславщини другої половини XIX – поч. XX ст. *Тези Всеукраїнської наукової конференції «Переяславська земля та її місце в розвитку української нації, державності й культури»*. Переяслав-Хмельницький, 21–23 вересня 1992. Переяслав-Хмельницький, 1992. С. 125–127.

5. Сікорський М. Хата мого роду. *Українська народна естетика*. Київ: ДАЛПУ, 1996. С. 243.

6. Ткаченко В. Дослідження колекції рушників Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав» у 2007–2021 роках. *Українознавство*. 2022. № 3. С. 166–177.

7. Фонди НІЕЗ «Переяслав». Група «Т» (тканини).

References

1 Hodlina, L. (1996). Pysmena na polotni [Writers on Canvas]. *Ukrayinska narodna estetyka [Ukrainian Folk Aesthetics]*. Kyiv, (pp. 168–178) [In Ukrainian].

2 Zayika, N. (2021). Pereyaslavski tkani rushnyky 60–90 rr. XX st. u fondoviy zbirtsi NIEZ «Pereyaslav»: tradytsiyni rysy ta osoblyvosti [Pereyaslav woven towels of the 60s–90s of the 20th century in the collection of the National Historical and Ethnographic Reserve «Pereyaslav»: traditional features and peculiarities]. *Chasopys ukrayinskoyi istoriyi – Journal of Ukrainian History*. Kyiv, issue 44, pp. 104–111. doi:10.17721/2522-4611.2021.4410 [In Ukrainian].

3 Zayika, N. (2021). Doslidzhennya kolektsiyi rushnykiv NIEZ «Pereyaslav» (istoriografichnyy aspekt) [Research of the towel collection of the National Historical and Ethnographic Reserve «Pereyaslav» (historiographic aspect)]. *Ukrayinsky selyanyn – Ukrainian Peasant*, issue 26, pp. 48–54. doi: 10.31651/2413-8142-2021-26-Zaika [In Ukrainian].

4 Koziy, H. (1992). Domotkani rushnyky Pereyaslavshchyny druhoyi polovyny XIX – poch. XX st. [Home-woven towels of the Pereyaslav region of the second half of the 19th – early 20th centuries]. *Tezy Vseukrayinskoyi naukovoyi konferentsiyi «Pereyaslavska zemlya ta yiyi mistse v rozvytku ukrayinskoyi natsiyi, derzhavnosti y kultury»* [Abstracts of the All-Ukrainian scientific conference «Pereyaslav land and its place in the development of the Ukrainian nation, statehood and culture»]. Pereyaslav-Khmelnitsky, 21–23 veresnya 1992. Pereyaslav-Khmelnitsky, (pp. 125–127) [In Ukrainian].

5 Sikorsky, M. (1996). Khata moho rodu [The House of My Family]. *Ukrayinska narodna estetyka [Ukrainian Folk Aesthetics]*. Kyiv, (p. 243) [In Ukrainian].

6 Tkachenko, V. (2022). Doslidzhennya kolektsiyi rushnykiv Natsionalnoho istoryko-etnografichnoho zapovidnyka «Pereyaslav» u 2007–2021 rokakh [Research of the towel collection of the National Historical and Ethnographic Reserve «Pereyaslav» in 2007–2021]. *Ukrayinoznavstvo – Ukrainian Studies*, issue 3, pp. 166–177 [In Ukrainian].

7 Funds of the National Historical and Ethnographic Research «Pereyaslav». Group «Т» (fabrics).

Стаття надійшла до редакції: 20.11.2025 р.

Стаття прийнята до друку: 02.12.2025 р.

Стаття оприлюднена: 22.12.2025 р.